

ДИТИНСТВО У ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України 19 листопада 2021 р.

<https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-1-4>

БОГУШ Алла Михайлівна

доктор педагогічних наук,
професор, дійсний член
(академік) НАПН України,
професор кафедри теорії і
методики дошкільної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені
К.Д. Ушинського»,
м. Одеса, Україна

Анотація. У доповіді висвітлено сутність поняття «дитинство» у його історичному та сучасному розумінні в поглядах учених (педагогів, психологів). Схарактеризовано ціннісні виміри дитинства в педагогічній парадигмі. Розкрито розуміння авторкою понять «цінність», «виміри», «ціннісні виміри дитинства»: здоров'язберезувальний, екологічний, ціннісний, мистецький, ціннісно-орієнтувальний, комфортно-ціннісний, морально-етичний.

Ключові слова: дитинство; діти дошкільного віку; цінність; вимір; духовний розвиток.

У другій половині ХХ та на початку ХХІ століття відбулися масштабні зміни в міжнародному освітньому просторі щодо статусу дитинства — це засвідчують насамперед міжнародні документи, зокрема Конвенція ООН про права дитини. Зазначимо, що у 2010 р. під егідою ЮНЕСКО вперше проведено Всесвітню конференцію з розвитку, навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку, у якій взяли участь 1000 учасників із 193 країн світу. У резолюції конференції зазначено, що це перший фундаментальний крок щодо погляду на дошкільне дитинство як «багатство націй» (UNESCO, 2011).

В Україні такими документами стали: Національна програма «Діти України» (1996 р.), закони України «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Концепція освіти дітей раннього і дошкільного віку» (2020 р.), Базовий компонент дошкільної освіти (1998, 2012, 2021 рр.) та ін.

Провідним принципом означених документів є принцип дитиноцентризму, який покликаний зберегти дитячу субкультуру, унікальність і самобутність дошкільного дитинства.

Дитинство є категорією загальнолюдського значення, яка не залежить від національності, держави, країни, суспільства, вона присутня в будь-якому біосоціальному просторі, моно- чи полікультурному. Водночас поняття «дитинство» впродовж багатьох віків не мало чіткого змістового наповнення, відсутнім був і сам термін «дитинство», йшлося тільки про розвиток і виховання дітей різного віку та ставлення до них суспільства. Наукові дослідження проблеми «дитинство» започатковано у ХХ столітті, зокрема можна назвати дослідження «Історія дитинства. Дитина і сімейне виховання в давні часи» французького вченого Філіпа Арьєса (Арьєс, 1999) та книгу шведської письменниці Еллен Кей «Століття дитини», що вийшла у 1900 р. (Кей, 1905). Е. Кей висловила думку про необхідність створення нового покоління освічених матерів, здатних зберегти своїх дітей від знеособлення, а центром педагогічного процесу повинна бути особистість дитини, яка прагне до самоосвіти і самовдосконалення, індивідуального, творчого розвитку. Цей процес, на її думку, повинні здійснювати насамперед батьки. Я

вважаю, що ця проблема є актуальною як у другій половині ХХ століття, так і сьогодні.

Найбільш повно і ґрунтовно було досліджено проблему дитинства у ХХ ст., зокрема й в Україні: це високодуховні, наповнені любов'ю до дітей праці Василя Сухомлинського «Серце віддаю дітям» (1976), дослідження Ірини Загарницької «Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз» (2011), Олени Квас «Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект» (2011), А. Богуш «Парадигма «дитинства» в сучасній педагогіці» (2003).

Що ж таке дитинство? Визначити однозначно цей феномен неможливо, адже кожна наукова галузь номінує його зі своїх позицій: філософських, психологічних, соціокультурних, педагогічних тощо. До того ж наявні суто наукові визначення «дитинства» як наукової парадигми, наукової галузі.

Насамперед звернімося до поглядів В. Зеньковського, який зазначав, що оскільки дитинство повинно поступитися іншим фазам у розвитку дитини, важливо зробити так, щоб кожна дитина сприйняла своє дитинство як «золотий час життя», дати можливість кожній дитині знайти свою індивідуальність, подаровану їй дитинством (Зеньковський, 1996, с. 24-26). О. Квас розглядає дитинство як «сукупність суспільних та індивідуальних уявлень про дітей, формальну і неформальну практику поводження з ними, що відповідає цим уявленням, а також структури, що нормують це уявлення та реалізують їх у практичній діяльності» (Квас, 2011, с. 34). За І. Загарницькою, дитинство — цілісний, інтегративний соціокультурний феномен — період становлення та соціалізації особистості дитини (від народження до 18 років) (Загарницька, 2011, с. 280).

І. Носко розглядає дитинство як «простір між дорослою і дитячою категорією людства з орієнтацією на здобутки дитини, неповторну можливість для маленької людини засобами відповідних її віку можливостей пізнати довкілля, осмислити сутність людських взаємовідносин, змодельювати зразки власної поведінки за сприйнятими нею еталонами дорослих, створити власні життєві інтерпретації як підґрунтя її світоглядних, естетичних, етичних засад та цінностей особистості, визначити майбутні ознаки її життєдіяльності, спрямованості й потреб», що сьогодні йменують компетенціями й компетентностями (Носко, 2003, с. 120).

Отже, у ХХІ столітті панівною стала «нова концепція дитинства», побудована на компетентнісному підході та партнерській взаємодії всіх учасників освітньо-виховного процесу, спрямованого на самоорганізацію дітей, їхній саморозвиток.

Я є прихильником педагогічного розуміння дитинства як такого, що його переживає сама дитина, такого, яким вона його сприймає. І в цьому випадку доречними будуть міркування В. Сухомлинського, який назвав дитинство «казковим палацом», ні з чим не порівнюваним, у якому діти живуть своїм життям, своїми поняттями про Добро, Зло, Честь і Безчестя, людську гідність. У дітей свої критерії краси, своє вимірювання часу: в роки дитинства день виявляється роком, а рік — вічністю (Сухомлинський, 1976, с. 7-9).

Моє розуміння дитинства, я б сказала, «життєво-циклічне», спрямоване насамперед на Дитину як особливу Дитячу Країну, Імперію, яка охоплює: період народження і становлення особистості дитини з її духовними й морально-етичними та естетичними цінностями; період пізнання соціуму та людини; відкриття дитиною царини життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними й негативними проявами, це перші кроки навчання; жадоба знань, це перші радощі, перші розчарування і перші сльози. Це фундамент становлення громадянина й патріота своєї країни; період адаптації до нових соціобіологічних і сімейних умов від періоду народження, до умов перебування у групах ЗДО, та в період другого дитинства — до умов НУШ (Богуш, 2003).

Не можна не погодитися із думкою Олени Кононко, що дитинство — це закладання її ціннісного фундаменту для подальшого життя (Кононко, 2003).

Що ми спостерігаємо у процесі освітньо-виховної роботи з дітьми дошкільного віку?

На жаль, як засвідчує практика, всі ланки освіти і ті, хто причетний до розвитку особистості дитини, орієнтують її розвиток на «щось майбутнє», на завтра, на школу, на поведінку в соціумі, на різні види діяльності. Це прослідковується і в низці сучасних експериментальних досліджень.

Отже, нівелюються чи залишаються в тіні цінність сьогодення дитини, цінність кожного прожитого нею дня в період найменшої захищеності від соціального, психофізичного й педагогічного насильства.

Виникає необхідність концептуально перебудувати насамперед погляд дорослих на систему формування цінностей дітей дошкільного віку.

Приємно зазначити, що українські вчені провели низку досліджень з проблеми формування ціннісних орієнтацій у дітей дошкільного віку та в майбутніх педагогів і психологів, причетних до дитинства. Зокрема, це дослідження лабораторії психології дошкільника [Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України](#) під керівництвом доктора психологічних наук, професора Т. Піроженко (2020). Також цими питаннями займалися науковці Н. Антонова, Ж. Вірна, І. Карабаєва, К. Карасьова, С. Ладивір, Л. Соловйова, Л. Токарева, Т. Фасолько та ін. Та все ж проблема реалізації цінностей Дитинства і сьогодні є актуальною.

Що ми розуміємо під феноменом «цінність» для дитини дошкільного віку? Це насамперед «значущість» для особистості дитини того, що впливає на її розвиток повсякчас, кожного дня її перебування в ціннісно-орієнтованому розвивальному освітньо-виховному середовищі, яке б дало змогу реалізувати систему ціннісно-змістових вимірів сучасного дошкільного виховання.

Що ми розуміємо під «ціннісними вимірами дитинства»? Що є найбільш значущим для його сьогодення, на що потрібно орієнтуватися практикам і розробникам програм, державних стандартів, методик і технологій?

«Ціннісні виміри дитинства» розглядаємо як особливу позитивну змістову значущість буття, у якому перебуває дитина і яке здійснює різноманітні впливи на її особистість (це довкілля, природа, екологія, соціум, освіта, виховання, мова, література, мистецтво тощо), які здатні задовольнити потреби, інтереси, очікування дитини як життєво важливі орієнтири її подальшого фізичного, духовного, морально-етичного, естетичного розвитку, становлення її громадянської, життєвої позиції та формування свідомої національно-мовної особистості.

Слово «вимір» стосовно цінностей означає цілеспрямоване визначення якості і кількості позитивних впливів різноманітних контентів на формування особистості дитини у ціннісному відношенні з орієнтацією на майбутнє.

Отже, невідкладним завданням сьогодення є зробити «дитинство» найвищою цінністю життя, спробувати стати на певний час «дитиною», збагнути її спосіб життя, пропустити через себе хоча б частку тих інноваційних методів, якими рясніють наші фахові журнали і які почасти важко

зрозуміти самим вихователям; розробляти нормативно-правові документи, концепції, програми, методики, технології, які мусять чітко прописати й реалізувати всі ціннісні виміри дитинства.

Найважливішим ціннісним виміром дитинства, безперечно, є здоров'язбережувальна діяльність закладів дошкільної освіти (ЗДО) у взаємозв'язку з родинами дітей і медичним персоналом. Особливо значущою для дитини є наявність позитивних емоційно довірчих відносин між батьками і дитиною. Задля цього вочевидь нам, вищій школі, потрібно готувати вихователів ЗДО до «виховання» батьків, ініціювати цей напрям роботи повинно Міністерство освіти і науки України. Ми мусимо переконати батьків, що не ЗДО чи школа повинні піклуватись насамперед про психічно-емоційне здоров'я дітей, а батьки. Можливо, потрібно організувати для батьків дітей раннього і молодшого дошкільного віку при ЗДО «Школи для батьків», які б переконували батьків, а не були формальними тільки для звітів ЗДО. Цей напрям роботи, на жаль, є занедбаним і закладами вищої освіти, і ЗДО. У цьому ми переконалися під час зустрічей із стейкхолдерами, директорами ЗДО.

Тут є над чим поміркувати, яким чином готувати молодих батьків до організації сімейного виховання в «материнсько-батьківській школі».

Сьогодні надзвичайно актуальним у світовому освітньому просторі є еколого-ціннісний вимір виховної роботи, який започаткував і реалізовував В. Сухомлинський, а саме «Екологія дитинства». Цей вимір ніколи не втратить актуальності та неймовірної цінності. Екологічна цінність дитинства полягає насамперед в охороні дитячого мозку від інтелектуального перенавантаження, від перенесення змісту освітнього «контенту» школи у ЗДО. Задля цього достатньо проаналізувати зміст базового компоненту дошкільної освіти (1998, 2012, 2021 рр.) та варіативних комплексних і парціальних програм для ЗДО, змісту фахових журналів для вихователів ЗДО. Тут прослідковується незбалансованість освітнього, виховного і розвивального компонентів; захопленість так званими «інноваційними технологіями», тобто невимірну захопленість ними у цінному відношенні до мозку і психічного розвитку дитини; намагання окремих педагогів перетворити дитину «на дорослого в мініатюрі». Як тут не пригадати слова В. Сухомлинського, який застерігав від розумового перевантаження дітей дошкіль-

ного віку, «оскільки ми маємо справу з найбільш уразливим у природі — мозком дитини», який учений порівнював з ніжною квіткою троянди, що легко може втратити свою привабливість, якщо з нею поводитись необережно (Сухомлинський, 1976). Не можна всі інновації тестувати на мозку дитини, треба захистити дитину від неврозів та подальшої інтелектуальної інфантильності. Це не означає, що їх не потрібно розробляти й публікувати, натомість необхідно вивчати експериментально, скільки таких інновацій може сприйняти дитина і наскільки це небезпечно для дитячого мозку.

Особливо значущим для української «країни дитинства» є мистецький вимір, зокрема український фольклор (українські народні пісні, танці, усна народна творчість, твори українських письменників, поетів, українські народні казки, твори українських художників і композиторів). Саме цей ціннісний вимір мистецтва, літератури і особливо української казки розкрито в дослідженнях доктора педагогічних наук, професора Олени Квас (2011).

Кожна дитина живе у світі казки, зміст якої є тим виховним матеріалом, на якому виховується кожна дитина. Отже, українська народна казка — це світ цінностей українського народу (Квас, 2011, с. 95), у казці відображено народну мораль, мудрість українського народу, стосунки між людьми. Вони є втіленням Добра, Істини, Краси, Правди та вчать дитину долати негативні сторони людського життя.

Ціннісно-орієнтовальний вимір організації життєвого простору дитини є важливим у сім'ї, у ЗДО, в побуті, відпочинку як самоцінного його проживання; необхідно переорієнтувати егоїстичне «нав'язливе» ставлення дорослих до діяльності дитини на її самоцінний вибір певного виду життєдіяльності, її оцінно-цілісну рефлексію (Богуш та ін., 2006).

У контексті комфортно-ціннісного виміру взаємовідносин у системах «дитина-дорослий», «дитина-вихователька», «дитина-батьки», «дитина-діти» ми виокремили сходинки комфортності дитини. Нагадаю їх (Богуш, 2006, с. 88):

- материнська школа, школа батьків (сім'я, родина);
- школа радощів (термін В. Сухомлинського) — заклад дошкільної освіти;
- школа критичного мислення — початкова школа;
- школа людяності й довіри — основна школа;
- школа духовності — старша школа.

Не можу не зупинитися ще на одному напрямі ціннісного виміру українського дитинства — морально-етичному вихованні, результатом якого є духовний розвиток дитини, про який найчастіше забувають педагоги і який здебільшого відсутній у чинних комплексних програмах. Духовний розвиток особистості дитини розуміємо як інтегровану особистісну якість, набуття нею самостійності у своїй життєдіяльності; її здатності до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, самоствердження; усвідомлення себе, свого «Я» у взаємозв'язку зі Всесвітом (його космічно-божественним началом) та втілювати свої надіндивідуальні цінності у своїй поведінці, у своїх духовних вчинках.

Духовний вчинок дитини розуміємо як безкорисливу дію особистості дитини, спрямовану на допомогу, підтримку, співчуття іншим дітям, людям (живим істотам — тваринам, птахам, комахам), рослинам, квітам, дошкільцю. Духовний розвиток людини є досить складним і проходить на нашу думку, певні етапи:

- самопізнання себе як ідеальної особи, як індивідуальності у Всесвіті (дошкільний вік);
- самовизначення (шкільний вік);
- самоставлення, самоствердження (доросла людина).

Вважаємо, що сукупність усіх ціннісних вимірів українського Дитинства можна об'єднати в такий життєво важливий для дитини позитивно спрямований емоційно-почуттєвий феномен як «відчуття щастя», яке розглядається як швидкоплинний, миттєвий момент життєдіяльності дитини, сповнений незвичайного прояву радості, задоволення своєю життєдіяльністю. Тож зробимо так, щоб такі радісні, щасливі моменти супроводжували повсякденне життя української дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Арьес, Ф. (1999). *Ребенок и семейная жизнь при старом порядке* (Я.Ю. Старцев, пер. с франц.). Екатеринбург. Изд-во УГУ «Урал».
- Богуш, А.М. (2003). Парадигма «дитинства» в сучасній педагогіці. *Педагогічний альманах*, (1), 50-58.
- Богуш, А.М. (2018). *Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі* : монографія. 2-ге вид. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута».
- Богуш, А.М., Варяниці, Л.О., Гавриш, Н.В., Курінна, С.М., & Печенко, І.П. (2006). *Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку* : монографія (А.М. Богуш, наук. ред.; Н.В. Гавриш, заг. ред.). Луганськ: Альма-матер. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10276/>

- Воронов, В.А., Гавриш, Н.В., Канишевська, Л.В., Піроженко, Т.О., Рейпольська, О.Д., & Сисоєва, С.О. (Укл.). (2020). *Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку*. Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б. <https://bit.ly/2E3хuLJ>
- Загорницька, І. (2011). *Феномен дитинства: філософсько-соціологічний аналіз* : монографія. Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова.
- Закон України «Про дошкільну освіту»*. (2001, 11 липня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>
- Закон України «Про охорону дитинства»*. (2001, 26 квітня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
- Зеньковський, В.В. (1996). *Психологія дитинства*. Москва: Академія.
- Кей, Э. (1905). *Век ребенка* (Е. Залого, В. Шахно, пер. с нем.; Ю.И. Айхенвальд, ред.). Москва: Д.М. Ефимов.
- Квас, О. (2011). *Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект* : монографія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Конвенція ООН про права дитини*. (1989, 20 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
- Кононко О.Л. (2003). Активність як провідна характеристика особистісного становлення дошкільника. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, (1), 29-41.
- Міністерство освіти і науки України. (2021, 12 січня). *Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція* (33). <https://bit.ly/39UTWUn>
- Носко, И.В. (2003). *Психология развития и возрастная психология* : учебное пособие для студентов психологических факультетов. Владивосток: Дальневосточный государственный университет.
- Піроженко, Т.О., & Хартман, О.Ю. (2020). Становлення ціннісних орієнтацій дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в ігровій та навчальній діяльності в освітній системі «Радість розвитку». Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 20 лютого 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-1>
- Президент України. (1996, 18 січня). *Про Національну програму «Діти України»* (63/96). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96>
- Сухомлинський, В.О. (1976). *Серце віддаю дітям. Школа радості* : Вибрані твори у 5 томах. Т. 3. Київ: Радянська школа.
- UNESCO. (2011). *World Conference on Early Childhood Care and Education: Building the Wealth of Nations, 27-29 September 2010, Moscow, Russian Federation* : final report. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000213673_eng

ON CHILDHOOD IN THE VALUE DIMENSION

Scientific Report to the General Meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, November 19, 2021

Alla Bogush

DSc in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool Education, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky", Odesa, Ukraine

Abstract. *The report highlights the essence of the concept of "childhood" in its historical and modern sense, according to researchers (educators, psychologists). The value dimensions of childhood in the pedagogical paradigm are characterized. The author's understanding of the concepts "value", "dimensions", "value dimensions of childhood" is revealed: health-preserving, ecological, value-based, artistic, value-oriented, comfort and value, moral and ethical.*

Keywords: *childhood; preschool children; value; dimension; spiritual development.*

Дата публікації: 24 листопада 2021 р.